

СПРЭЧНЫЯ ПЫТАННІ ПРАВЯДЗЕННЯ ЭКСПЕРТЫЗЫ У КРЫМІНАЛЬНЫМ ПРАЦЭСЕ

Экспертыза з'яўляецца адным з відаў навукова-тэхнічных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца ў крымінальным судаводстве. У залежнасці ад таго, як закон рэгулюе назначэнне і правядзенне экспертызы, у многім залежыць эфектыўнасць правасуддзя. Кола пытанняў, рашаемых з дапамогай экспертных даследаванняў, пашыраецца, расце іх узровень. Але застаецца яшчэ шэраг праблем, якія патрабуюць вырашэння, паколькі маюць вялікае тэарэтычнае і практычнае значэнне.

У працэсе даказвання экспертыза выступае як адна з форм збірання і даследавання доказаў. Адсюль паўстае задача: вызначыць месца экспертызы ў сістэме крымінальна-працэсуальных дзеянняў.

Згодна з арт. 72 КПК БССР, экспертыза назначаецца ў выпадках, калі пры правядзенні даследавання, папярэдняга следства і пры судовым разборы неабходны спецыяльныя пазнанні ў навуцы, тэхніцы, мастацтве або рамястве. З сэнсу гэтай юрыдычнай нормы выцякае, што экспертыза — адзіная форма выкарыстання спецыяльных ведаў у крымінальным працэсе. На самай справе гэта не так. Пры раскрыцці злачынстваў, а таксама ў час судовага разгляду магчымы ўдзел асобы, якую закон імянуе спецыялістам. Нягледзячы на тое, што спецыяліст, як і эксперт, валодае спецыяльнымі ведамі ў навуцы, тэхніцы, мастацтве, або рамястве, яго роля некалькі іншая, чым у эксперта. Ён павінен аказаць дапамогу следчаму і суду пры іх працы з доказамі.

Акрамя названых форм, неабходнасць выкарыстання спецыяльных пазнанняў у крымінальным працэсе ўзнікае і ў іншых выпадках. У дзеючым КПК БССР няма агульнай нормы, якая вызначала б іх. Гэта — недахоп заканадаўчай тэхнікі і ён павінен быць ліквідаваны.

У арт. 75 КПК акрэслена, калі правядзенне экспертызы з'яўляецца абавязковым. Шляхам тлумачэння зместу норм гэтага артыкула можна прыйсці да вываду, што калі няма ў наяўнасці пералічаных у законе абставін, дык следства і суд могуць абысціся без экспертызы. Між тым, экспертыза неабходна для вырашэння ўсіх пытанняў, якія адносяцца да яе прадмету. Артыкул 75 КПК неабгрунтавана звужвае прымяненне арт. 72 КПК. Пры ўдасканаленні заканадаўства гэты аспект трэба мець на ўвазе.

Дзеючы крымінальна-працэсуальны закон пабудаваны так, што накіроўвае на правядзенне экспертызы менавіта ў стадыі папярэдняга следства: большасць норм, якія вызначаюць статус экспертызы, змешчана ў раздзелах, дзе гаворка ідзе аб даследаванні і папярэднім следстве. Артыкулы 291—293 КПК, існуючыя для вызначэння парадку правядзення экспертызы ў судзе, даслоўна паўтараюць некаторыя нормы гл. 17 КПК «Правядзенне экспертызы», або адсылаюць да нормаў гэтай главы. Такі падыход да заканадаўчай рэгламентацыі экспертызы адмоўна адбіўся на практыцы. Суд рэдка назначае яе правядзенне. Тады, калі яна неабходна, ён накіроўвае справу на дадатковае следства. Нормы КПК, рэгулюючыя правядзенне экспертызы, пажадана змясціць у агульнай частцы КПК, якая мае аднолькава важнае значэнне для дзейнасці на працягу ўсяго крымінальнага працэсу, а ў асобнай частцы трэба каб знаходзіліся дэталізуючыя нормы.

Сярод норм КПК найбольш важнае значэнне маюць нормы, якія вызначаюць кампетэнцыю эксперта. Паняцце «кампетэнцыя» эксперта адрозніваецца ад паняцця «кампетэнтнасць» эксперта.

Пад кампетэнцыяй эксперта трэба разумець сукупнасць яго правоў і абавязкаў, якія азначаны ў законе і рэалізуюцца пры следстве і разглядзе крымінальнай справы. Кампетэнтнасць эксперта — гэта здольнасць менавіта дадзенай асобы, валодаючай спецыяльнымі пазнаннямі, вырашаць пытанні, уваходзячыя ў прадмет экспертызы. Яна вызначаецца ўзроўнем ведаў эксперта. На практыцы могуць быць выпадкі, калі ў якасці эксперта выступаюць асобы, якія валодаюць кампетэнцыяй, але ўзровень іх ведаў у навуцы, тэхніцы, мастацтве або рамястве такі, што не дазваляе лічыць іх кампетэнтнымі. Кампетэнцыяй эксперта павінны надзяляцца толькі тыя асобы, якія валодаюць кампетэнтнасцю. Тым больш, што ў арт. 74 КПК сказана, што эксперт не можа прымаць удзел у справе «ў выпадку, калі выявіцца яго некампетэнтнасць». Адсутнасць гэтай нормы не давала б магчымасці ўдзельнікам працэсу заявіць адвод такому эксперту. Але ў гэтым пытанні заканадаўца не да канца паслядоўны, бо ў КПК няма нормы, якая дава-

ла б магчымасць выбраць эксперта зацікаўленаму ўдзельніку працэсу. Больш таго, у арт. 72 КПК сказана: «Экспертыза праводзіцца экспертамі адпаведных устаноў або іншымі спецыялістамі, назначанымі асобай, якая праводзіць даследаванне, следчым, пракурорам і судом». Такім чынам, ініцыятыва ўдзельнікаў працэсу выключаецца.

Дзеючае заканадаўства недаацэньвае і саму значнасць экспертызы для пошукаў ісціны па разглядаемай справе. Зыходзячы са зместу арт. 72 КПК, правядзенне экспертызы магчыма толькі ў ходзе папярэдняга следства і судовага разбору крымінальнай справы. Гэта адмоўна адбіваецца на вырашэнні пастаўленых задач, паколькі застаюцца невыкарыстанымі працэсуальныя магчымасці нават таго суда, у абавязак якога ўваходзіць непасрэднае даследаванне доказаў. У прыватнасці, неабходнасць экспертызы можа ўзнікнуць у стадыі выканання прыговору, асабліва пры вызначэнні фізічнага і псіхічнага становішча асуджанага. Заклучэнне эксперта замяняецца заклучэннем урачэбнай камісіі. Між тым, заклучэнне ўрачэбнай камісіі не адносіцца да доказаў. Аб ім не ўпамінаецца ў арт. 63 КПК, дзе пералічаны ўсе магчымыя віды доказаў. І гэта натуральна. Заклучэнне ўрачэбнай камісіі служыць іншым мэтам. Яно з'яўляецца адной з працэсуальных падстаў для разбору ў судзе некаторых пытанняў, звязаных з адбыццём пакарання. Калі суд сумняваецца ў кампетэнтнасці ўрачоў, тады назначэнне экспертызы выключаецца, бо ўзнікаюць цяжкасці працэсуальнага характару: у КПК БССР няма нормы, якая прадугледжвала б правядзенне экспертызы на даным этапе крымінальна-працэсуальнай дзейнасці. У стадыях, дзе правяраецца законнасць і абгрунтаванасць прыговораў, суд таксама не мае магчымасці прыняць рашэнне аб правядзенні экспертызы, бо засноўвае свае вывады толькі па наяўных у справе і дадаткова прадстаўленых матэрыялах. У юрыдычнай літаратуры існуе меркаванне аб неабходнасці пашырэння паўнамоцтваў суда касацыйнай інстанцыі і ўвядзенні элементаў апеляцыі¹. Трэба зазначыць, што ў многіх замежных краінах праверка законнасці і абгрунтаванасці прыговораў, якія не ўступілі ў законную сілу, з'яўляецца апеляцыйным або касацыйна-апеляцыйным дзеяннем².

Згодна з крымінальна-працэсуальным заканадаўствам, у стадыі аддання пад суд вырашаецца пытанне не аб назначэнні экспертызы, а аб выкліканні эксперта для яго ўдзелу ў пасяджэнні, калі справа падляжыць судоваму разбору. Мэтай такога выклікання з'яўляецца допыт эксперта, які даваў заклучэнне на папярэднім следстве і гэта заклучэнне для ацэнкі судом патрабуе тлумачэння, у сувязі з ягонай няяснасцю або супярэчнасцю іншым доказам. Пры адсутнасці гэтых умоў суд можа абмежавацца толькі абвешчэннем заклучэння эксперта. Калі экспертыза на папярэднім следстве не праводзілася, выкліканне эксперта будзе азначаць, па сутнасці, назначэнне экспертызы, што недапушчальна ў стадыі аддання пад суд. Для правядзення экспертызы ў судзе першы раз, трэба ў стадыі судовага разбору вынесці аб гэтым вызначэнне.

Выкліканне ў суд эксперта, даўшага заклучэнне на папярэднім следстве, мэтазгодна ў выпадках, калі для ацэнкі абгрунтаванасці вывадаў эксперта, праверкі правільнасці прымянення ім канкрэтных метадык, прыведзеных у даследчай частцы заклучэння, разлікаў і іншых, патрабуючых тлумачэння эксперта або дапаўнення заклучэння фактаў. На жаль, у практыцы маюць месца неабгрунтаваныя выкліканні экспертаў у суд (напрыклад, толькі для пацвярджэння ў поўным аб'ёме данага ім раней заклучэння). Для папярэджання неабгрунтаванага гублення часу эксперта суды павінны карыстацца пастановай Пленума Вярхоўнага Суда СССР «Аб судовай экспертызе па крымінальных справах», дзе сказана, што суд па хадайніцтву эксперта можа абмежаваць яго прысутнасць у судовым пасяджэнні часам, неабходным для даследавання доказаў, маючых адносіны да прадмету экспертызы³.

Цэнтральным момантам правядзення экспертызы з'яўляецца афармленне яе вынікаў і накіраванне іх органу або асобе, назначыўшай экспертызу, а таксама ацэнка і далейшае выкарыстанне ў даказванні. Заява эксперта аб немагчымасці даць заклучэнне не з'яўляецца доказам.

Заклучэнне эксперта ацэньваецца судом, пракурорам, следчым або асобай, якая праводзіць даследаванне, па перакананню, заснаванаму на ўсеабаковым, поўным і аб'ектыўным разглядзе ўсіх акалічнасцей справы ў іх сукупнасці, кіруючыся законам і сацыялістычнай правасвядомасцю. Для асоб, вядучых крымінальны працэс, заклучэнне эксперта не з'яўляецца абавязковым, аднак нягледзячы з ім павінна быць матывавана. Асноўны цяжар пры ацэнцы заклучэння эксперта ўзнікае, калі вызначаецца яго навуковая годнасць.

Експерт павінен дзейнічаць у межах сваёй кампетэнцыі і кампетэнтнасці. Парушэнне іх прывядзе да ліквідацыі гэтага віду доказаў. Такое становішча можа скласціся ў наступных выпадках: дача заключэння асобай, якая не з'яўляецца спецыялістам у данай галіне ведаў; выхад эксперта пры правядзенні ім даследаванняў за межы сваіх ведаў, калі ён: не валодаючы кампетэнтнасцю, праводзіць даную экспертызу; умешваецца ў вобласць спецыяльных пазнанняў другога эксперта; вырашае пытанні права; прыходзіць да вынікаў, заснаваных на лагічных розумазаклучэннях, якія не адносяцца да вынікаў прымянення спецыяльных ведаў; даследуе аб'ект экспертызы пры адсутнасці існуючых метадых, ідзе ў сваіх даследаваннях далей, чым дазваляе сучаснае становішча данай галіны ведаў; самастойна збірае матэрыялы для даследавання.

Экспертыза, праведзеная экспертам не адпаведнай спецыяльнасці, не можа з'яўляцца доказам па справе. Менавіта таму, патрабуецца ўстанавіць: ці сапраўды эксперт валодае спецыяльнымі пазнаннямі ў патрабуемай галіне ведаў. Ацэнка кампетэнтнасці эксперта не абмяжоўваецца толькі канстатаваннем наяўнасці ў яго адпаведнай адукацыі. Яна ідзе далей: следчы, пракурор і суд павінны вызначыць як агульную, так і вузкую спецыяльнасць эксперта. Мала ўстанавіць, напрыклад, што заключэнне дадзена экспертам-крыміналістам, трэба таксама выявіць вобласць яго спецыялізацыі (трасалогія, балістыка і г. д.).

У сваім заключэнні эксперт можа прыйсці да розных вынікаў і даць катэгарычнае або верагоднае заключэнне. Як ставіцца да верагодных заключэнняў эксперта? Ці могуць яны з'яўляцца доказамі па справе?

Пазнанне ісціны ў крымінальным працэсе — пераважна інфармацыйная з'ява. Яе каштоўнасць вызначаецца праз прырост ступеняў верагоднасці даказваемых акалічнасцей па справе, пераход ад верагодных ведаў да пэўных. Напрыклад, на месцы крадзяжу знайдзены фрагмент сляда пальца і па маючым даным эксперт не можа даць катэгарычнае заключэнне, што адбітак зроблены менавіта гэтым чалавекам, а не іншым. Аднак даследаванне робіць такі вывад вельмі верагодным, што можа сведчыць аб магчымай прыналежнасці нейкай асобы да злачынства.

Верагодныя заключэнні экспертаў па сваёй лагічнай характарыстыцы і даказальнай сіле не адрозніваюцца ад ускосных доказаў, якія шырока выкарыстоўваюцца пры следстве і судовым разборы крымінальнай справы і маюць даказальнае значэнне, калі падмацоўваюцца сістэмай іншых доказаў.

Акрамя «чыста даказальнага» значэння, верагодныя заключэнні эксперта могуць выкарыстоўвацца для вылучэння следчых і судовых версій, ацэнкі другіх доказаў, пошукаў новых фактычных даных, а таксама з'яўляцца асновай для назначэння комплексных і камісійных экспертыз.

У арганізацыйным плане рашэнне праблемы паляпшэння якасці экспертызы павінна забяспечвацца пастаянным удасканаленнем сістэмы дзяржаўных экспертных устаноў і павышэннем узроўню падрыхтоўкі судовых экспертаў. Дзяржаўную сістэму экспертных устаноў трэба развіваць шляхам уключэння ў яе новых відаў экспертызы, а таксама аптымізацыі тых, што праводзяцца.

¹ Гл.: Перлов И. Д. Кассационное производство в советском уголовном процессе. М., 1968. С. 81—82; Пашкевич П. Ф. Процессуальный закон и эффективность уголовного судопроизводства. М., 1984. С. 120.

² Гл.: Уголовный процесс в европейских социалистических государствах. М., 1978. С. 306.

³ Гл.: Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924—1986 гг.). М., 1987. С. 793.